

İslami İlimler Dergisi

The Journal of Islamic Sciences

مجلة العلوم الإسلامية

KUR'AN-I KERİMDE BULUNAN MÜTERÂDİF KELİMELERİN FARK ÇEŞİTLERİ
AÇISINDAN TAHLİLİ VE TASNİFİ

ANALYSIS AND CLASSIFICATION OF SYNONYM WORDS IN THE QUR'AN IN TERMS
OF THEIR DIFFERENT TYPES

Bu makale, Dr. Öğretim Üyesi Şamil Şahin'in danışmanlığında Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında hazırlanan ve 25.12.2019 tarihinde kabul edilen *Kur'an-ı Kerim'de Bulunan Müterâdif Kelimelerin el-Furûku'l-Lugaviyye Bağlamında Değerlendirilmesi* başlıklı doktora tezinden hareketle hazırlanmıştır

Ahmet DAĞ

Dr. Öğr. Üyesi; Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri / Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî; ORCID ID: 0000-0001-7923-2434; e-mail: ahmetdag65@hotmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Dili / Article Language: Türkçe / Turkish

Geliş Tarihi / Received: 4 Temmuz 2023 / 4 July 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 1 Kasım 2023 / 1 November 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Güz 2023 / Autumn 2023

Cilt / Volume: 18, **Sayı / Issue:** 2

Plagiarism / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Kur'ân-ı Kerim'de ortak bir mana etrafında birleşen kelime grupları bulunmakta ve bir mana için bazen birden fazla kelime kullanılmaktadır. Bu tür kelimeler Arap Dilinde "müterâdif" kavramı ile ifade edilmektedir. Bu kelimeler ortak bir mana etrafında birleşseler de aralarında bazı farklar bulunmaktadır. Söz konusu makalede müterâdif kelimeler farklılık türleri açısından ele alınmıştır. Buna göre konu üç temel başlık altında ele alınmış ve böylece müterâdif kelimelerin hepsinin aynı seviyede olmadıkları ve birkaç çeşidinin olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Eş anlamlı olduğu düşünülen kelimeler arasında çoğunlukla iştikâk farkı, Kullanım alanı farkı, nicel farklılık, Umûm-Husûs farkı ve nitel farklılıklar bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de bulunan müterâdif kelimeler bu fark çeşitlerine göre tasnif edilmiştir. Yapılan bu tasnif neticesinde müterâdif kelimelerle ilgili üç farklı kategori olduğu tespit edilmiştir. Birinci tip eş anlamlı kelimeler arasında yukarıda saydığımız fark çeşitlerinden hiçbiri bulunmamaktadır. İkinci tipte yukarıdaki farklılardan sadece bir tanesi kesin olarak ön plana çıkmaktadır. Üçüncü tipte ise birden fazla fark ile sözcükler birbirinden ayrılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Terâdüf, Fark, Anlam, Lafız

Abstract

There are word groups in the Holy Quran that unite around a common meaning, and sometimes more than one word is used for a meaning. Such words are expressed with the concept of "müterâdif" in the Arabic Language. Although these words unite around a common meaning, there are some differences between them. In the article in question, alternating words are discussed in terms of their difference types. Accordingly, the subject has been discussed under three basic headings and thus, it has been tried to show that not all the various words are at the same level and that there are several types of them. Among the words that are thought to be synonymous, there are mostly difference in meaning, difference in usage area, quantitative difference, General-Special difference and qualitative differences. Various words in the Holy Quran are classified according to these different types. As a result of this classification, it was determined that there were three different categories related to alternating words. There are no differences between the first type of synonyms that we have mentioned above. In the second type, only one of the above differences stands out clearly. In the third type, words are separated from each other by more than one difference

Keywords: Qur'an, Synonyms, nuance, meaning, wording

Giriş

Kur'ân-ı Kerim'de ortak bir mana etrafında birleşen birçok kelimenin mevcut olduğu görülmektedir. Örneğin korku paydasında birleşen sekiz (الخشية - الخوف - الرعب - الرهب - الروع - الفزع - الوجل - الفرق), öfke anlamını veren üç (الغضب - الغيظ - السخط), adalet anlamına gelen iki (العدل - القسط) farklı kelime bulunmaktadır. Arap dilinde el-furûku'l-lügaviyye diye tabir edilen alana göre bu kelimeler her ne kadar bir anlam etrafında birleşseler dahi muhakkak surette birini diğerinden ayıran bir fark mevcuttur. Kelimeler çoğunlukla şu farklarla birbirinden ayrılmaktadırlar.

1. İştikâk farkı: En çok karşımıza çıkan fark çeşididir. Bu farklılığa sahip müterâdifler kök anlam itibari ile farklı anlamlara sahiptirler. Bu durum ortak mananın sonradan kazanıldığıнын göstergesidir.
2. Kullanım alanı farkı: Bazı kelimeler aynı anlama sahip olmakla beraber kullanıldıkları yerler, durumlar, zamanlar ve bağlamlar farklı olabilmektedir.
3. Nicel farklılık: Ortak bir manaya delalet eden bazı kelimeler, manayı ifade etme açısından azlık-çokluk, şiddet-hafiflik, büyüklük-küçüklük gibi noktalarda farklılık gösterirler.
4. Umûm-Husûs: Ortak bir manada birleşen sözcüklerden bazısı daha özel durumlarda kullanılırken diğerleri daha genel ve bütün durumlarda kullanılabilir.
5. Nitel Farklılıklar: Bununla mananın(müsemmanın) her bir kelimedede ayrı bir vasfa veya özelliğe sahip olduğu kastedilmektedir.

Müterâdif kelimeler yukarıda sayılan fark çeşitlerini barındırıp barındırmaması veya aradaki farkın azlığı ve çokluğu açısından üç kısma ayrılmaktadır.

1.1. Birinci Tip Müterâdif Kelimeler (Tam Terâdüf)

Birinci tip müterâdif kelimeler veya "tam terâdüf" ifadesinden kastedilen; aralarındaki farkı tespit etmenin zor olduğu kelimelerdir. Aksi takdirde bu makalede bu tür kelimeler arasında "hiçbir fark yoktur" şeklinde bir iddiada bulunulmamaktadır. Bazı kelimeler arasında ne gibi farklar olduğu hakkında kaynaklarda özellikle ilk dönem sözlüklerde yeteri miktarda bilgi bulunamadığından söz konusu kelimeleri kesin çizgilerle birbirinden ayırmak güç görünmektedir. İlk defa terâdüfe karşı çıkan ve furûku savunan İbn Arabî (öl. 231/846) de bu durumu şu sözlerle itiraf etmiştir: "Aynı anlama gelen kelimelerden her birinde, diğerinde olmayan bir Husûs vardır ki biz bunların bir kısmını biliyor ve size bildiriyoruz. Ancak bunlardan bir kısmını da bilemeyebilir ve bazı keli-

meler arasındaki farklar bize kapalı kalabilir.”¹ Bu başlık altında “tam terâdüf” ile bu tür kelimeleri kastetmekteyiz. Dolayısıyla birinci tip müterâdifler klasik kaynaklarda genellikle birbiri ile açıklanırlar ki bu durumda verilen bilgiler ışığında kelimeleri birbirinden ayırmak oldukça güçtür.

Kur’ân-ı Kerim’de “tam terâdüf” sayılabilecek örneklerden bir tanesi (رأى- رأى) fiilleridir. “Görme” manası ile ilgili Kur’ân’da zikredilen (رأى- رأى) kelimeleri birinci tip müterâdif olarak değerlendirilebilir.

رأى : Görme manası ile beraber bir şeyin vazıh olması anlamına dayanmaktadır.²

أنس : “Ortaya çıkmak” manası bu kelimeyi görme anlamına gelen diğer kelimelerden ayırmaktadır.³

Bu iki kelimenin Kur’ân’daki kullanımına bakıldığında adeta birinin diğerinin yerine kullanıldığı izlenimini veren örneklerle karşılaşmaktadır. Nitekim Hz. Musa’nın Sina dağında ateş görme olayı bazı ayetlerde “reâ” ile anlatılırken bazılarında ise “ânese” ile anlatılmaktadır.⁴ Hatta iki sözcüğün aynı cümlede kullanıldığı “*إِذْ رَأَىٰ نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا*”⁵ / *Hani bir ateş görmüştü de ailesine, “Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm” demişti.*” ayet-i kerimesi bu konunun en çarpıcı örneğidir. İki kelime ile ilgili yaptığımız araştırmada, konunun başında belirttiğimiz farkın dışında bir fark tespit edemedik. Özellikle furûk ilminin önde gelen müelliflerinden Ebû Hilâl el-Askerî (öl. 400/1009’dan sonra), “görme” ile ilgili kelimelere ve bu kelimeler arasındaki farklara geniş yer vermesine rağmen yukarıda değindiğimiz noktalara temas etmemiş olması da bu iddiayı doğrulamaktadır.⁶

Bir başka örnek de (السُّخْرِيَّة - الاستهزاء) kelimeleridir. “سخر” sözcüğünün en temel manası, hakir ve zelil etmektir.⁷ “هزأ” kelimesi klasik lügatlerde çoğunlukla “سخر” ile açıklanmaktadır. Ayrıca kelimenin istif’âl kalıbı da “alay etme” anlamında kullanılmaktadır. Bu durum iki kelimenin eş anlamlı olarak kabul edildiği anlamına gelmektedir. Kelimenin sonundaki hemze, sülâsî mücerredin bazı kullanımında tahfife uğrayarak “vav” harfine dönüşür.

1 Abdurrahman b. Ebûbekir Celalettin es-Suyutî, *el-Muzhir fi Ulumi’l-Luga* (Beyrut: 2014), 236; Ali el-Carim, “et-Terâdüf” *Mecelletü’l-Macmai’l-Kahire* (Kahire: 1934), 1/306.

2 Ahmet b. Yusuf es-Semin el-Halebî, *Umdetü’l-Elfaz fi Tefsiri’l-Eşrefi’l Elfaz* (Beyrut: Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1996), 2/58.

3 Hüseyin b. Muhammed Râgıp el-İsfahanî, *el-Müfredât fi Garîbi’l-Kur’ân*, thk. Safvan Adnan ed-Davudî (İstanbul: 1986), 94.

4 Kasas, 28/29.

5 Taha, 20/10.

6 Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl el-Askerî. *el-Furûku’l-lügaviyye*. thk. Muhammed Basıl (Beyrut: Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2015), 86-95

7 İbn Faris, Ebû’l-Huseyn Ahmet b. Faris. *Mekayisu’l-Luga*. thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beyrut: y.y.1979), III/144.

Kur'ân'da bu şekildeki kullanım birçok yerde zikredilmektedir: (أَتَّخِذْنَا هُزُؤًا⁸).⁹

Söz konusu iki kelimenin Kur'ân'daki istimali göz önünde bulundurulduğunda anlamsal yönden benzerlikleri dikkat çekmektedir. Örneğin “وَلَقَدْ اسْتَهْزَأَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ¹⁰” / “(Ey Muhammed!) Ant olsun, senden önce de birçok peygamber alaya alınmıştı da onlarla alay edenleri, alay ettikleri şey kuşatıp mahvetmişti” ayetinde iki kelimeyi anlam açısından birbirinden ayırmak oldukça güçtür.

Kur'ân'da “kalbi mühürlemek, kulağı mühürlemek” ifadelerinde geçen mühür manası iki farklı sözcük ile ifade edilir. Aşağıdaki ayetler iki kelimenin kullanım bağlamları arasındaki benzerliği göstermektedir.

طبع

- طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ¹¹ / Allah onun üzerini, küfürleri sebebiyle mühürlemiştir.
- وَنَطَّبَعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ¹² / Biz onların kalplerini mühürleriz de artık onlar işitmezler.
- طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَسَمِعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ¹³ / Allah onların kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlemiştir.

ختم

- خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ / Allah onların kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlemiştir.
- الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ¹⁴ / Bu gün ağızlarını mühürleriz.
- وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ¹⁵ / Allah onun kulağını ve kalbini mühürledi.

Ayetlerde görüldüğü gibi iki sözcüğü birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Ancak yine de kaynaklarda iki fark kaydedilmektedir.

1. “tab’”, “matbûun” üzerinde lazımlî ve sabit bir eserdir. Bu mana “hate-me” sözcüğünde mevcut değildir.¹⁶
2. طبع sözcüğü daha geneldir.¹⁷

8 Bakara, 2/67.

9 İbn Manzûr. *Lisanu'l- Arap* (Beirut: y.y. ts.), 2/183.

10 En'âm, 6/10.

11 Nisa, 4/155.

12 Araf,7/100.

13 Nahl, 16/108.

14 Yasin, 36/65.

15 Casiye,45/23.

16 Ebû Hilâl, *el-Furûk*, 85.

17 Ebû Hilâl, *el-Furûk*, 85; Râgıp el- İsfahanî, *el-Müfredât*, 515.

1.2. İkinci Tip Müterâdif Kelimeler (Nâkıs Terâdüf)

İkinci tip müterâdifler grubuna aldığımız kelimeler bir noktada kendi mürâdifine karşı farklılık arz etmektedir. En azından üçüncü tip müterâdiflere nazaran daha az farklılık göstermektedirler. Bu tür kelimeleri aşağıda fark türüne göre ayrı başlıklar halinde ele aldık.

1.2.1. Derece Farkı ile Birbirinden Ayrılan Kelimeler

Ortak bir manaya delalet eden bazı kelimeler, manayı ifade etme açısından azlık-çokluk, şiddet-hafiflik, büyüklük-küçüklük gibi noktalarda farklılık gösterirler. Bu anlamda açlığın farklı derecelerini ifade eden (الجوع – المخصصة – المسغبة) kelimeleri konumuza örnek teşkil etmektedir.

الجوع : Tokluğun zıddı olarak kullanılan “جوع” kelimesi, midenin boş olması sebebiyle canlıların duyduğu acıyı ifade eder.¹⁸

المخصصة : Aslında zayıf ve cılız olma durumunu ifade etmekle beraber şiddetli açlık anlamına da gelmektedir. Zira şiddetli açlık durumunda karın bölgesi zayıflayıp içe doğru büzülür. Bundan dolayı bu kelime şiddetli açlığı ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁹

المسغبة : Yorgunluk ile beraber açlığı ifade eder. Bazı dil bilginlerine göre yorgunluk ve susuzluğu ifade etmektedir.²⁰

Bu kelimelerin aralarında bulunan farklara dikkat ettiğimiz zaman, her birinin kökeninde açlık manası mevcut²¹ olmakla beraber farklı bir açlık çeşidini ifade ettiğini görmekteyiz. Bunlardan en hafifi “جوع”, en şiddetlisi “المخصصة” kelimesidir. “المسغبة” lafzı da şiddetli açlığı ifade etmekle beraber o, daha çok ifade ettiği “yorgunluk” manası ile diğerlerinden temayüz etmektedir. Bu üç kelimenin Kur’ân-ı Kerim’deki kullanımlarında da bu farkları müşahede etmek mümkündür.²²

1.2.2. Kullanım Alanı Farkı İle Birbirinden Ayrılan Kelimeler

Bazı kelimeler aynı anlama sahip olmakla beraber kullanıldıkları yerler, durumlar, zamanlar ve bağlamlar farklı olabilmektedir. Örneğin Kur’ân-ı Kerim’de “yemin” anlamını ifade etmek üzere dört kelime kullanılmaktadır. (الحلف – القسم – الألية – اليمين) Gerek meallerde gerek başka metinlerde bu dört

18 İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arap*, VIII/61.

19 “خدمص” maddesi için bkz: İbn Faris, *el-Mekayis*, II/219; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arap*, VII/29; Zeynüddin Muhammed b. Ebûbekir er-Razî, *Muhtaru's-Sıhah*, thk. Hamza Fethullah (Beyrut: y.y. 2001), 196.

20 el-İsfehanî, *el-Müfredât*, “سبغ” maddesi.

21 Şeyh İbrahim Yazıcı, *Nucatu'r-Raid ve Şiratu'l-Varid fi'l-Müterâdif ve'l-Mütevarid*, thk. el-Emir Nedim (Beyrut: y.y.1985), I/122.

22 Bakara, 2/155; Taha, 20/118; Çaşıye, 88/7.

kelimenin Türkçeye “yemin” ifadesi ile aktarılıyor olması, durumun Arapça açısından da aynı olduğu anlamına gelmez. Hem anlam çerçevesi hem de kullanım alanı açısından her birinin ayrı özellikleri vardır. Kur'ân'daki kullanım farklarını özetle şu şekilde sıralayabiliriz:

- **حلف** kelimesi bünyesinde şüphe anlamını barındırır ve Kur'ân'da, yerine getirilmemiş yeminleri ve çoğunlukla da yalan yere yapılan yeminleri ifade eder.²³
- **قسم** kelimesi diğer kelimelere daha güçlü yeminleri ifade eder ve diğerlerine göre daha genel olup kullanım alanı daha geniştir.²⁴
- **أية** kelimesi bir şeyi terk etmek üzere yapılan yeminlerde kullanılır. Kullanım alanı oldukça dardır. Kur'ân'da sadece iki yerde²⁵ geçmektedir.²⁶
- **يمين** kelimesi istiare yoluyla yemin/kasem için kullanılmış ve zamanla yemin olgusu için kullanılan genel bir isim olmuştur. Bu kelimenin fiil hali yemin için kullanılmaz.²⁷

1.2.3. Umûm-Husûs Farkı ile Birbirinden Ayrılan Kelimeler

Ortak bir manada birleşen sözcüklerden bazısı daha özel durumlarda kullanılırken diğerleri daha genel ve bütün durumlarda kullanılabilir. “Anne” sözcüğü ile Türkçeye tercüme edilen (أم - الوالدة) kelimeleri bu tip müteradiflerdendir.

Yapısı itibari ile müennes ism-i fail olan “والدة” sözcüğü, “ولد” maddesinden türemiş olup sadece doğuran anne için kullanılmaktadır. Kök anlamı itibari ile bir şeyin aslı, doğduğu yeri veya şeyi ifade etmektedir. Baba, ebeveyn, oğul, kız, evlat gibi manaları ifade eden birçok lafız bu kökten türetilmiştir.²⁸

Kaynaklarda “أمم” maddesinin aslı itibari ile “القصد” / *kastetmek* manasını ifade ettiği kaydedilmektedir. Lügatlerde bu mana “أُمَّهُ يُؤْمُهُ أُمَّاً إِذَا فَصَدَهُ” şeklinde ifade edilmektedir.²⁹ Ayrıca bir şeyin aslı, döndüğü yer, başlangıcı; kendisinin-

23 İbn Manzur, *a.g.e.* IX/53; Ebû'l-Hüseyn Ahmet İbn Faris, *Mu'cemu Mekayisi'l-Luga*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beyrut: y.y. 1979), II/97; Nisa, 4/62; Tevbe, 9/42; Tevbe, 9/56.

24 Zuhuf, 43/32; A'râf, 7/21; Enam, 6/109; Maide, 5/3; Vakıa, 56/76; Necm, 53/22; Hicr, 15/44; Zariyat, 51/4; Rum, 30/55; Vakıa, 56/75; İbrahim, 14/44; Maide, 6/109.

25 Bakara, 2/226; Nur, 24/22.

26 Muhammed İbn Aşur, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Daru't-Tunusiyye li'n-Neşri, 1984), II/390; ez-Zebidî, Ebû'l-Feyz Murteza Muhammed b. Muhammed, *Tacü'l- Arus min Ce-vahiri'l-Kamus*, thk. Komisyon (Daru'l-Hidaye, tsz) XXXVII/87; İbn Faris, *Mekayîsu'l-Luga*, I/128; Ragıp el-İsfehanî, *a.g.e.* 84; Taberî, *a.g.e.* IV/456.

27 İbn Manzûr, *a.g.e.* XIII, 438; Bakara, 2/224-225; İbn Faris, *a.g.e.* VI/159; Yazici, *Nucatu'r-Raid* II/151.

28 es-Semin el-Halebî, *el-Umde*, IV/339.

29 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arap*, XII/22.

den sonra gelen her şeyi kendinde toplayan gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.³⁰ Kelimenin aslı ile ilgili birkaç farklı görüş ileri sürülmektedir. Birinci görüşe göre kelimenin aslı “أمهة” olup, çoğulu “أمهات” ve tasğiri ise “أمیهة” şeklinde gelmektedir. İkinci görüş sahipleri ise “أمات” ve “أمیمة” gibi kullanımlardan yola çıkarak kelimenin aslının “أم” olduğunu ifade etmişlerdir.³¹

Temelde “anne” anlamını ifade etmede ortak olan söz konusu iki kelimenin aralarında ne gibi farklar olduğunu tespit etmek için öncelikle hem Kur’ân’da hem de dildeki kullanımlarını karşılaştırmamız gerekmektedir.

Kur’ân’da “valide” kelimesi doğurganlık vasfına bağlı olarak kullanılmıştır. Bu sebeple sadece doğurana “valide” denilmiştir. Bu akrabalık bağı en yüce bağ olduğu için genelde Kur’ân’da iyilik, şefkat, merhamet gibi bağlamalarda kullanılmıştır. Konu ile ilgili örnekler şunlardır:

³² وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ / *Anneler çocuklarını(iki tam yıl) emzirirler.*

³³ لَا تَضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا / *Hiçbir anne çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın.*

³⁴ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَى وَالِدَتِكَ / *Senin üzerindeki ve annen üzerindeki nimetimi düşün.*

³⁵ وَبِرًّا بِوَالِدَتِي / *Beni anneme saygılı kıldı.*

“Valide” kelimesinin aksine, kullanım alanı daha geniş olan “umm” kelimesi “anne” manasının dışında başka manalarda da kullanılmaktadır. Kur’ân’da beş farklı manayı ifade etmek için kullanılmıştır.

- Anne : “فألمه الثلث³⁶” / *Üçte bir annesinedir.* “فرجعناك إلى أمك³⁷” / *Seni annene döndürdük.*
- Sütanne: “وأمهاتكم اللاتي أرضعنكم³⁸” / *Sizi emziren anneleriniz.*
- Bir şeyin aslı: “أم الكتاب³⁹” / *Kitabın anası/aslı,* “أم القرى⁴⁰” / *Şehirlerin anası/Kabe.*
- Hz. Peygamberin eşleri: “وأزواجه أمهاتهم⁴¹” / *O’nun (Peygamberin) eşleri, onların anneleridir.*

30 el-Halil bin Ahmet, *Kitabu'l-Ayn*, VIII, 426; İbn Faris, *Mekayisu'l-Luga*, I/21.

31 Râgıp el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 85.

32 Bakara, 2/233.

33 Bakara, 2/233.

34 Maide, 5/110.

35 Meryem, 19/32.

36 Nisa, 4/11.

37 Taha, 20/40.

38 Nisa,4/23.

39 Al-i İmran, 3/7; Rad, 13/39; Zuhruf, 43/4.

40 Enam, 6/92; Şura, 42/7.

41 Ahzab, 33/6.

- Varılacak yer: “فأمة هاوية⁴²” / İşte onun anası (varacağı yer) Hâviye'dir.

Kur'ân-ı Kerim'in dışındaki kullanımlarda da “umm” kelimesin daha geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu görmekteyiz. Örneğin samanyoluna “umu'n-nucûm”, misafirpervere “ummu'd-duyûf”, yoksulu gözetleyene “ummu'l-mesakin”, ordu komutanına “ummu'l-ceyş” denmektedir.⁴³

İki kelime arasında mevcut olan bir diğer fark da “umm” kelimesinin aneden daha yukarı nesep için de kullanılmasıdır. Buna karşın “vâlîde” sadece anne için kullanılmaktadır. Mesela Havva annemize “Ummuna Havva” denilirken “Vâlidetuna Havva” denilmemektedir.⁴⁴

1.2.4. Nitelik Farkı ile Birbirinden Ayrılan Kelimeler

Nitelik farkı ile birbirinden ayrılan sözcüklere baktığımızda müsemmanın/mananın her bir kelimedede ayrı bir vasma veya özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Sözelimi “kuyu” anlamında ortak olan “bi'r” ve “cübb” (البئر- الجب) kelimelerinin, ilk bakışta aynı anlamı ifade ettikleri zannedilse de aslında ikisi arasında nitelik farkı mevcuttur.⁴⁵ Kur'ân'da “kuyu” manası toplamda üç yerde zikredilirken bunlardan ikisi “cübb”, diğeri “bi'r” kelimesi ile ifade edilmiştir.⁴⁶

Kaynaklarda “جب” kelimesinin hangi tür kuyuları ifade ettiği konusunda aşağıdaki görüşler kaydedilmektedir.

“جب”

- Taş, kerpiç ve benzeri şeylerle, üzeri örtülmemiş kuyu,⁴⁷
- Derin kuyu,
- İçinde çok miktarda su bulunan kuyu,
- Geniş kuyu,
- Büyük kuyu.⁴⁸

“بئر”

Kuyu anlamını ifade eden “بئر” sözcüğü ise taş, kerpiç ve benzeri şeylerle, üzeri örtülmüş kuyu anlamını ifade ettiği nakledilmektedir.⁴⁹

42 Karia, 101/9.

43 Râgıp el-el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 85.

44 el-İsfehânî, a.g.e, a.y.

45 Eyyub b. Musa Ebû'l-Beka, *el-Külliyat Mu'cemün fi'l-Müstalahati ve'l-Furûki'l-Lügaviyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1997),42.

46 Yusuf, 12/10-15; Hac, 22/45.

47 Mahmut b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşaf* (Beyrut: 1407), II/304.

48 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arap*, I/284.

49 Râgıp el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 214.

Kaynaklarda iki kelime arasında ne gibi farklar olduğu açık bir şekilde ortaya konulmamakla beraber yukarıdaki açıklamalardan ve Kur'ân'daki kullanımlardan anladığımız kadarıyla "bi'r" kelimesi, insanlar tarafından kullanılan, yerleşim yerlerine yakın ve bakımlı kuyuları ifade ederken; "cübb" ise insanlardan uzak ve bakımsız kuyuları ifade etmektedir. Aşağıdaki ayetlerde bu mana sezilmektedir.

- ⁵⁰ فَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا وَبِئْرٍ مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَشِيدٍ / *Halkı zulmetmekteyken helâk ettiğimiz, böylece duvarları, çökmüş çatılarının üzerine yıkılmış nice memleketler, nice kullanılmaz kuyular, nice muhteşem saraylar vardır!*
- ⁵¹ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَتَّبِعُوا يُوسُفَ وَالْقَوْمُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ / *Onlardan bir sözcü, "Yûsuf'u öldürmeyin, onu bir kuyunun dibine bırakın ki geçen kervanlardan biri onu bulup alsın. Eğer yaparsanız böyle yapın" dedi.*
- ⁵² فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَاجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ / *Yûsuf'u götürüp kuyunun dibine bırakmaya karar verdikleri zaman biz de ona, "Andolsun, (senin Yûsuf olduğunun) farkında değillerken onların bu işlerini sen kendilerine haber vereceksin" diye vahyettik.*

Birinci ayette helak edilmiş memleketlerde bulunan saray ve kuyulardan bahsedilmektedir. O halde helak edilmeden öce bu kuyular insanlar tarafından kullanılan ve bakımlı kuyulardır. Bu tür kuyular genelde üzeri taş ve benzeri şeylerle örülü bulunmaktadırlar.

İkinci ve üçüncü ayetlerde ise Hz. Yusuf'un atıldığı kuyu "جَبِّ" sözcüğü ile ifade edilmiştir. Bu kuyunun yerleşim yerlerinden uzak olduğu bilinmektedir.

1.3. Üçüncü Tip Müterâdif Kelimeler (Şibh-i Terâdüf/Mütekârib)

Birden fazla fark ile birbirinden ayrılan müteradif kelimelerin çoğunda iştikak farklılığı mevcut olmakla beraber başka nokta veya noktalarda da birbirinden farklılık arz etmektedirler. Bu guruba giren kelimeler müterâdif gibi görünmekle beraber aralarında çok fazla fark bulunmaktadır. Bundan dolayı bu guruba "şibh-i terâdüf" veya "mütekârib" gibi bir isimlendirme daha uygun görülmektedir. Üçüncü tip müterâdif ile ilgili Kur'ân'da çok fazla örnek bulunmaktadır. Aşağıda her bir başlık ile ilgili sadece bir örnek incelenecektir.

50 Hac, 22/45.

51 Yusuf, 12/10.

52 Yusuf, 12/15.

1.3.1. İştikâk ve Kullanım Alanı Farkı ile Birbirinden Ayrılan Kelimeler

(ابتهل - دعا)

“بهل” lanetlemek “تَهَّل” ve “تَباهل” lanetleşmek anlamına gelirken; “ابتهل” ise yalvarmak ve dua etmek anlamında kullanılmaktadır. Bazı kaynaklarda bu maddenin şu üç mana için kullanıldığı kaydedilmektedir: 1. Serbest bırakmak, 2. Bir çeşit dua, 3. Suyun azlığı.⁵³ Ancak anlaşılan kelime her ne kadar içten dua etmek anlamında kullanılsa da asıl itibari ile lanet okumak anlamındadır. Zira toplum bir konuda ihtilafa düştüğünde toplanır ve “içimizde zalim olana Allah lanet etsin” diye dua ederlerdi ve buna “behle” ve “mubahele” derlerdi.⁵⁴

Lanet okumak aslında şiddetli bir talep olduğundan zamanla her türlü samimi dua için kullanılmıştır. Fakat Kur'ân bu kelimeyi sadece asli manasında, yani lanetleşmek anlamında kullanmıştır. Kur'ân'da bir yerde zikredilen kelimeyi, içten dua etmek anlamında olduğu düşünülse bile yine de ayet lanet ile ilgili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sözcük kendi bağlamında kullanılmıştır.

فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ 55 / Sana (gerekli) bilgi geldikten sonra artık kim bu konuda seninle tartışacak olursa, de ki: “Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım. Biz de siz de toplanalım. Sonra gönülden dua edelim de, Allah'ın lânetini (aramızdan) yalan söyleyenlerin üstüne atalım.”

Dua sözcüğü ise “وهو أن تميل الشيء إليك بصوتٍ وكلامٍ يكون منك” / “Sana ait olan bir ses ve söz ile bir şeyi kendine yönlendirmendir.” şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanım duanın en temel manasının “çağırarak” olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber kelimenin kullanım alanı geniş olup dua, istek, talep, çağrı, iddia, davet, teşvik gibi birçok anlamda kullanılmaktadır.⁵⁶

Bu çeşitliliği Kur'ân'ın kullanımlarında da görmek mümkündür. Bu manaları: 1- Dua etmek. 2- “Ah, yetiş ölüm, neredesin!” gibi ifadeler kullanmak. 3- Çağırarak. 4- İbadet etmek. 5- Yardım dilemek, istimdat etmek. 6- Talep etmek. 7- Allah'a ibadet etmeye davet etmek veya teşvik etmek 8- Nispet etmek. 9- Adlandırmak. 10- علي ile kullanıldığında beddua etmek şeklinde sıralamak mümkündür. Bazı kaynaklarda ise söz konusu kelimenin Kur'ân'daki kullanımlarının beş başlık altında toplandığı görülmektedir.

53 İbn Faris, *Mekayisu'l-Luga*, I/310.

54 “بهل” maddesi için bkz: el-Cevherî, *Tacu'l-Luga*, V/328; İbn Faris, *Mekayisu'l-Luga*, I/310; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arap*, XI/71.

55 Al-i İmran, 3/61.

56 “دعو” maddesi için bkz: ez-Zebidî, *Tacü'l-Arus*, XXXVIII/46; İbn Faris, *Mekayisu'l-Luga*, II/279;

1. Söz: ⁵⁷...دعواهم فيها سبحانك اللهم... / *Oradaki sözleri/duaları: Allah'ım! Seni eksikliklerden uzak tutarız*
2. İbadet: ⁵⁸...قل أندع من دون الله... / *De ki: Allah'ın dışındaki şeylere mi tapalım?*
3. Nida: ⁵⁹...فانتصر... / *O da Rabbine, "Ey Rabbim! Ben yenilgiye uğradım, yardım et" diye dua etti.*
4. İstiğase: ⁶⁰...و ادعوا من استطعتم من دون الله... / *Allah'tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın.*
5. İstifham: ⁶¹...ادع لنا ربك يبين لنا... / *Rabbine sor bizim için açılсын.*
6. İstemek: ⁶²...ادعوني استجب لكم... / *Benden isteyin ki size cevap vereyim.*
7. Azap: ⁶³...تدعو من ادبر و تولى... / *O (cehennem), (hakka) arka döneni ve (imandan) yüz çevireni çağırır/azap verir.*

Yedinci maddede zikredilen mana Müberred ve Sa'leb tarafından benimsenmiştir. Onlara göre ayetin manası "تعذب من ادبر و تولى" şeklindedir.⁶⁴

Netice itibari ile söz konusu iki kelimenin "talep etmek, istemek" manalarında ortak olduklarını, bununla beraber detayda ve kullanıldıkları bağlamlar açısından aralarında farklar olduğunu görmekteyiz. Buna göre "dua" kelimesi daha geniş bir anlam yelpazesine sahip iken, "ibtihal" sözcüğünün ise sadece zalime beddua etmek manasını taşıdığını görmekteyiz.

1.3.2. İştikak ve Derece Farkı ile Birbirinden Ayrılan Kelimeler

(البغي - الطغيان - العتوّ)

İtidalin dışına çıkmak, haddi aşmak anlamlarında ortak olan "البغي - الطغيان" kelimelerinin dilde ve Kur'ân'daki kullanımları itibari ile aralarında bazı farklar mevcuttur.

Temel manası "talep" olan "بغي" sözcüğü bir şeyi elde etmeye çalışırken, ararken, araştırırken itidalin dışına çıkmak anlamına gelir. Sınırı aşmak bazen olumlu bazen de olumsuz olabilmektedir. Örneğin adalet sınırlarını aşıp ihsan sınırına girmek olumlu iken, adaleti aşıp batıla sapmak olumsuzdur.⁶⁵ İbn Faris (öl. 395/1004), "بغي" maddesinin temelinde "talep etmek ve bozgun-

57 Yunus, 10/10

58 Enam, 6/71.

59 Kamer, 54/10.

60 Yunus, 10/38.

61 Bakara,

62 Mümin, 40/60.

63 Mearic, 70/17.

64 Hüseyin b. Muhammed ed-Demeğanî, *İslahu'l-Vücuuh ve'n-Nezair* (Beirut: 1983), 173.

65 el-İsfahanî, *el-Müfredât*, 136.

culuk yapmak” olmak üzere iki farklı mananın mevcut olduğunu kaydetmektedir.⁶⁶ Nitekim Kur'ân'daki kullanımlar bu iki mana etrafında yoğunlaşmaktadır. Birinci mana için “Allah'ın rızasını ve rahmetini talep etmeyi” ifade eden ayetleri örnek verebiliriz: ⁶⁷ اِئْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى ، ⁶⁸ اِئْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ ، ⁶⁹ Ke-limenin “bozgunculuk, haddi aşmak ve fesat” gibi manaları ifade etmesi ile ilgili bazı ayetler şunlardır:

يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ / Yeryüzünde haksız yere taşkınlık yapıyorlar.⁶⁹

إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ / Sizin taşkınlığınız sizin aleyhinizedir.⁷⁰

ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لِيَنْصُرَنَّهُ اللَّهُ / Sonra ona zulmedilirse, Allah ona yardım eder.⁷¹

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ / Karun Musa'nın kavmindendi ve onlara karşı azgınlık etti.⁷²

Temelde haddi aşmayı ifade eden “طغى” kelimesi, meşru sınırların ve ölçünün dışına çıkmak, haddi aşmak,⁷³ azgınlık etmek; itaatsizlikte aşırıya gitmek; kendini methetmek ve küfürde haddini aşmak; itaatsizlik, azgınlık ve günah işleme fiillerinde aşırıya gitmek anlamlarında kullanılır. Deniz suyu veya dalgalar yükseldiğinde ve normalin dışına çıktığında “طغأ البحر”, sel kalktığında “طغأ السيل” ve su yükseldiğinde “طغأ الماء” denilmektedir.⁷⁴ Bir şeytan; gurur, ahlaksızlık, inançsızlık ve itaatsizlik Hususunda aşırı olan; Allah'ın (c.c.) yerine veya O'nun haricinde ibadet edilen her şey; doğru yoldan sapan kişi; büyücü; her tür günahın başı manalarına gelen “tâğût” kelimesi de bu maddeden türemiştir.⁷⁵ Râgıp el-İsfehânî (öl. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği) söz konusu kelimenin “isyanda aşırıya gitmek” anlamına geldiğini belirttiikten sonra şu ayetleri örnek olarak zikreder:⁷⁶

أَذْهَبَ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى / Firavun'a git, çünkü o azmıştır.⁷⁷

فَالَا رَبَّنَا إِنَّنَا نَخَافُ أَنْ يُفْرَطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَى ، Dediler ki: Ey Rabbimiz! Şüphesiz biz, onun bize karşı aşırı davranmasından yahut azmasından korkuyoruz.⁷⁸

66 İbn Faris, *Mekayisu'l-Luga*, 1/271.

67 İsra, 17/28.

68 Leyl, 92/20.

69 Şura, 42/42.

70 Yunus, 10/23.

71 Hac, 22/60.

72 Kasas, 28/76.

73 Ebû'l-Beka, *el-Külliyat*, 584.

74 “طغى” maddesi için bkz: Halil b. Ahmet el-Ferahidî, *Kitabu'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzumî-İbrahim es-Samraî, IV/468; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arap*, XV/7; ez-Zebidî, *Tacu'l-Arûs*, XXXVIII/492.

75 İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arap*, XV/7.

76 el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 520.

77 Naziat, 79/17.

78 Taha, 20/45.

إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُفٍ / İnsan azgınlık eder.⁷⁹

Başlığımızın üçüncü sözcüğü olan “عتو” kelimesinin asli manasının “böbürlenmek ve kibirlenmek” olduğu nakledilmektedir.⁸⁰ Ayrıca haddi aşmak, hududu çiğnemek, itaatten çıkmak manalarında da kullanılmaktadır. Kelimenin Kur’ân’daki bağlamını incelediğimiz zaman, müradiflerinden ayrıldığı noktalar da ortaya çıkmış olmaktadır.

وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا / Büyük bir azgınlık/taşkınlık gösterdiler.⁸¹

فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ / Rablerinin emrinden uzaklaşıp azmışlardı.⁸²

عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا / Rabinin emrinden uzaklaşıp azmıştı.⁸³

بَلْ لَجُّوا فِي عُتُوٍّ وَنُفُورٍ / Hayır! Onlar azgınlık ve nefrette direnip durdular.⁸⁴

Yukarıda zikredilen ayetlerin siyak ve sibakları bize “عتو” lafzının büyülenme, kibir ve böbürlenme bağlamında kullanıldığı ve bu konularda sınırı aşmayı ifade ettiğini göstermektedir. Hatta bazen kibirlenme lafzı ile beraber kullanıldığı da görülmektedir. “اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا” / “Onlar kendi benliklerinde büyüklük tasladılar ve büyük bir taşkınlık gösterdiler.” Maddi anlamda büyüklüğü ve yaşın ilerlemiş olduğunu ifade eden bir ayette de “كبر” kelimesi ile beraber kullanılması “عتو” sözcüğünün kullanım alanı ile ilgili bizlere önemli ipuçları vermektedir. Ayette Hz. Zekeriya çok yaşlandığını “بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا” / Ben ihtiyarlığın son bokaşına ulaştım.” şeklinde ifade etmektedir. Bu da bize ister kibirlenme ve böbürlenme anlamında olsun ister büyüklük anlamında olsun, sınırları aşmayı ifade ettiğini göstermektedir.

Netice itibari ile üç sözcük arasındaki farkları şu şekilde özetleyebiliriz: “بغى” lafzı bünyesinde talep manasını barındırdığı için daha çok “bozgunculuk yapmaya çalışmak, fesat çıkması için uğraşmak, bunları talep etmek” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Bu sebeple diğer iki lafızdan mana itibari ile daha uzak olduğu görülmektedir. Öte yandan “طغى” ve “عتو” lafızlarının birbirlerine daha yakın olduğu, ancak aralarında derece farkı bulunduğu ve buna göre “tuğyan” lafzı ile ifade edilen isyan ve aşırılığın daha şiddetli olduğu yukarıdaki ayetlerden anlaşılmaktadır.

79 Alak, 96/6.

80 İbn Faris, *Mekayisu'l-Luga*, IV/225.

81 Furkan, 25/21.

82 Zariyat, 51/44.

83 Talak, 65/8.

84 Mülk, 67/21.

85 Furkan, 25/21.

86 Meryem, 19/8.

1.3.3. İştikak ve Nitelik Farkı ile Birbirinden Ayrılan Kelimeler

(المعرفة - العلم - اليقين)

Marifet, bir şeyi tefekkür ederek, onun neticesi ve etkisini düşünmek suretiyle onu idrak etmektir. O halde bir idrak şeklini ifade eden marifet ayrıca tanımak, bilmek, farkında olmak, bulup çıkarmak, keşfetmek, temyiz etmek, tarif etmek, tanıtmak ve tanışmak gibi anlamlarda kullanılır. Bu sözcüğün aslı, muttasıl tetabu' ve sükûnet olmak üzere iki temel manaya dayanmaktadır. Diğer manalar bu iki asla dayanmaktadır. Örneğin; tüyleri peş peşe dizildiği için atın yelesine “عُزْفُ الْفَرَسِ”, insanlar peş peşe geldiğinde “جَاءَ الْقَوْمُ عَزْفًا”, sükûnete vesile olduğu için bilinen, tanınan ve örf halini almış iyi ve güzel şeylere “المعروف”, aynı şekilde sükûnete vesile olduğu için güzel kokuya da “العُزْفُ” denilmiştir.⁸⁷

İlim kelimesi, bir delilden neş'et eden bilgi manasına gelmektedir. Bu sebeple bu kelimenin aslı ve ilk ifade ettiği anlamın “alamet” (علامة) olduğu kaynaklarda kaydedilmektedir.⁸⁸ O halde “ilim” (علم), bir delilden, alametten ve eserden neş'et eden bilgi anlamına gelmektedir.⁸⁹ Başka bir tanıma göre ilim, bir şeyi hakikati ile idrak etmektir.⁹⁰ Kur'ân'da da çoğunlukla bu anlamı ile yani bilgi ve bilmek anlamında kullanılmakla beraber iki farklı anlama da dikkat çekmemiz gerekmektedir.⁹¹

1. Temyiz: “يعلم - نعلم” fiillerinin bazı kullanımlarına ait zahiri mananın tevhide aykırı düşmesi sebebiyle âlimler bu tür fiillere temyiz etmek, birbirinden ayırt etmek gibi manalar vermişlerdir. “حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ” ayeti bu konuya örnek olarak verilmektedir.

2. İzin: bazı ayetlerde ilim, izin anlamında kullanıldığı belirtilmektedir. Bu durum, izin mefhumunun temelinde, ilmin olmasından kaynaklanmaktadır. Birinin izni var ise bilgisi var demektir. Bu sebeple “فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَنْزَلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَأَنَّ” gibi ayetlerde ilmin izin anlamında kullanıldığı bazı kaynaklarda kaydedilmektedir.⁹²

“Yakîn” kelimesi daha çok bilginin bir sıfatı olarak kullanılmaktadır. Fiil olarak kullanıldığında “kesin ve şüphe götürmez bir şekilde bilmek” anlamını ifade etmektedir. Dolayısıyla ilim ile yakîn sözcüklerini eş anlamlı olarak kabul etmemekteyiz. Çünkü aralarında Umûm-Husûs ilişkisi mevcuttur. Buna göre her yakîn, ilimdir; ancak her ilim yakîn olmayabilir. Kur'ân-ı Ke-

87 İbn Faris, *Mekayisu'l-Luga*, IV / 281.

88 Yazici, *Nucatu'r-Raid*, II / 208.

89 İbn Faris, *Mekayisu'l-Luga*, IV / 109.

90 el- İsfehani, *el-Müfredât*, 580.

91 Ebû'l-Beka, *el-Külliyat*, 977.

92 Ebû Hilâl el-Askeri, *el-vücuuh ve'n-Nezair* (Kahire: Mektebetü's-Sekafe, 2007), 340.

rim'deki bazı kullanımlar da yakîn ile ifade edilen mananın ilmin bir derecesi ve sıfatı olduğunu göstermektedir.⁹³

Kur'ân-ı Kerim "yakîn" kelimesini birkaç farklı manada kullansa da bu kullanımlar "kesinlik ve gerçeklik" paydasında birleşmektedirler. Aşağıdaki tabloda bu gerçeği göstermeğe çalıştık.

Kelimenin kullanıldığı mana	Ayet
Kesin bilgi, tasdik	⁹⁴ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ / Onlar ahiretekesin inanırlar.
Ölüm (kesin ve kat'i olduğu için)	⁹⁵ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ / Ölüm sana gelinceye adar.
Kesinlik	⁹⁶ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ / Onu kesinlikle göreceksiniz.
Kesinlik	⁹⁷ لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ / Şayet kesin bilseydiniz...
Kesin, doğru haber	⁹⁸ مِنْ سِبْأٍ نَبَأٍ يَقِينٍ / Sebe'den kesin bir haber ile
Kesinlik	⁹⁹ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا / O'nu kesin olarak öldürmediler.
Kesinlik, gerçeklik	¹⁰⁰ إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ / Şüphesiz bu kesin gerçektir.

İlim ile marifet arasındaki farklar şunlardır:

1. Marifet fiil olarak istimal edildiği zaman tek meful alırken ilimden gelen fiiller iki meful alır. Bu iki fiil arasında ki şekilsel farklılıktır.
2. Marifet bir şeyin zatına taalluk ederken ilim ahvale taalluk eder. Bununla ilgili şu cümleyi örnek verebiliriz: "عرفت أباك وعلمته صالحاً" Babanı tanıdım ve onu salih bildim.
3. Marifet bazen daha önce kaybettiği, ayrıldığı bir şeyi görünce tanımayı ifade eder.
4. İlmin zıddı cehalet, marifetin zıddı inkârdır. Kur'ân'da buna uygun kullanımlar da mevcuttur: "يَعْرِفُونَ نِعْمَتَنَا ۖ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا" / Allah'ın nimetini biliyorlar/tanıyorlar sonra inkâr ediyorlar.
5. Marifetin maluma taalluku mufassal bir mahiyet arz eder. Ancak ilmin maluma taalluku bazen mücmel bazen de mufassal olur.
6. "Yakîn" kelimesi ilmin bir sıfatıdır. Örneğin ilme'l-yakin, denilmektedir. Bu kullanım marifet için söz konusu değildir.¹⁰²

93 "يقن" maddaesi için bkz: İbn Faris, *Mekayisu'l-Luga*, VI/157; ez-Zebidî, *Tacü'l-Arus*, XXX-VI/30; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arap*, XIII/457.

94 Bakara, 2/4.

95 Hicr, 15/99.

96 Tekasür, 102/7.

97 Tekasür, 102/5.

98 Neml, 27/22.

99 Nisa, 4/157.

100 Vakıa, 56/95.

101 Nahl, 16/83.

102 Muhammed b. Yakup Firuzabadi, *Besairu Zevi't-Temyiz*, thk. Muhammed Ali en-Neccar (Kahire: 1996), V/ 395.

1.3.4. İştikak ve Umûm-Husûs Farkı ile Birbirinden Ayrılan Kelimeler

(البرهان - الحججة - الدليل)

Kesin delil anlamına gelen “برهان” kelimesinin iştikakı ile ilgili kaynaklarda kesin bir yargı bulunmamakta ve konu ile ilgili üç farklı görüş ileri sürülmektedir. 1. Bir görüşe göre kelimenin aslı farsça olup sonradan Arapçaya geçmiştir.¹⁰³ 2. Kelimenin aslı, “delil getirmek, açıklamak” anlamına gelen ve rubai olan “برهن” fiilidir. 3. Kelimenin kökü “cildi beyazladı” anlamına gelen ve sülasi olan “بره” fiilidir.¹⁰⁴ Dil bilimciler “برهان” kelimesinin kesin ve kati delil anlamına geldiğini ifade etmişlerdir.¹⁰⁵

Kastetmek anlamına gelen “حجج” maddesinden türeyen “hüccet” ise doğru maksadı veya hedefi gösteren delil anlamını ifade etmektedir. Birbirine zıt iki durumdan veya şeyden doğru olanını gösteren gösterge demektir. Bu kelime daha çok hasma karşı kullanılan argümanları ifade eder.¹⁰⁶

Delil, bir nesnenin bilgisine ulaşmada vasıta olan şey, bir bilgiyi sağlayan gösterge, nişan, alamet demektir.¹⁰⁷ Delil, bürhana göre daha geniş kapsamlıdır. Her bürhan delildir ama her delil bürhan değildir. Nitekim İsfehânî, delili beş kısma ayırarak bunun en güçlüsünün bürhan olduğunu ifade etmiştir. O'na göre delil beş kısımdır: 1. Kaçınılmaz bir surette kesinliği gösteren deliller, 2. Yanlış olan deliller, 3. Doğru ile yanlışa aynı mesafede olan deliller, 4. Yanlışa daha yakın olan deliller, 5. Doğruya daha yakın olan delillerdir.¹⁰⁸

Yukarıdaki kelimelerin Kur'ân'daki kullanımlarına baktığımızda her bir kelimeyi kendi özel manasına uygun bir bağlamda kullandığını görmekteyiz. Sekiz ayrı yerde geçen bürhan kelimesi kesin kanıt, kati delil anlamında kullanılmıştır. Bazı yerlerde peygamberlerin gösterdiği mucizeler bürhan ifadesi ile nitelenmektedir.¹⁰⁹ Ayrıca belirtmelidir ki “فَدَّ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ” / “Şüpheiz size bürhan geldi.” ayetinde malum kelime ile ne kastedildiği ile ilgili üç görüş mevcuttur. Buna göre ayette geçen “bürhan” sözcüğü, Hz. Muhammed / nübüvvet delilleri / hüccet manalarından birini ifade etmektedir.¹¹¹

103 Mevhub Ebû Mansur el-Cevalikî, “بره” *el-Muarrab*, thk. F. Abdurrahim (Dımaşk:1990).

104 el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 121; es-Semin el-Halebi, *el-Umde*, I/185.

105 “برهن” maddesi için bkz: İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arap*, XIII/51; ez-Zebidî, *Tacu'l-Arûs*, XXXIV/251; el-Cevherî, *Tacu'l-Luga*, VI/356.

106 es-Semin el-Halebi, *el-Umde*, I/375.

107 Yazici, eş-Şeyh İbrahim, *Nucatu'r-Raid ve Şiratu'l-Varid fi'l-Müterâdif ve'l-Mütevarid*, II/215.

108 el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 121.

109 Kasas, 28/32.

110 Nisa, 4/174.

111 Muhammed b. Cerir et-Taberi, *el-Camiu'l-Beyan*, thk: Ahmet Muhammed Şakir (ysz: 2000), IX/428.

Hüccet kavramının iki taraf arasında gerçekleştiğini veya bir tarafın diğer tarafa karşı argüman kullanmasını ifade ettiğini yukarıda belirtmiştik. Kur'ân bu sözcüğü söz konusu manaya uygun bir şekilde kullanmaktadır. Nitekim aşağıdaki ayet-i kerimelere dikkat edildiğinde “iki tarafın” söz konusu olduğu bağlamlarda kullanıldığı görülecektir.

¹¹² أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ / İbrahim ile tartışanı gördün mü?

¹¹³ قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ / De ki; siz Allah hakkında mı benimle tartışıyorsunuz?

¹¹⁴ فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ / Kim seninle onun hakkında tartışırsa...

¹¹⁵ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ / Niçin İbrahim hakkında tartışıyorsunuz?

“Delil” kavramının daha geniş bir muhteva içermesi sebebiyle diğer iki kavramdan daha geneldir. Daha çok yol gösterici alamet, gösterge manalarını ifade etmektedir: ¹¹⁶ ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا / Sonra biz güneşi gölgeye delil kıldık. ayetinde de aynı mana söz konusudur.

1.3.5. İştikâk, Umûm-Husûs ve Derece Farkı İle Birbirinden Ayrılan Kelimeler

(التدبّر - الإغْتِبَار - التفكّر - التعقل)

Tedebbür, “arka” anlamına gelen “dbr” kökünden türemiştir. Bu sebeple tedebbür kavramı aslında, işlerin sonunu, akıbetini düşünmek anlamına gelirken zamanla genel anlamda düşünmeyi ifade eder olmuştur.¹¹⁷ Sözlüklerde bu kavram daha çok teemmül kavramı ile açıklanır. Teemmül, “eml” kökünden geldiği için aslı itibari ile beklenti, bekleme, uzun uzun bekleme gibi manaları bünyesinde barındırır. Bu maddeden türeyen “teemmül” ise aslına uygun olarak bir şeye uzun uzun bakmayı, dikkatli bakmayı ve o şey üzerinde dikkatli, iyice ve etraflıca düşünmeyi ifade eder.¹¹⁸ Sonuç olarak tedebbür, işleri enine boyuna düşünmek anlamına gelmektedir.

Bu kavramın Kur'ân'daki kullanımlarına bakıldığında, yukarıda zikredilen lügavî manalara uygun bir bağlamda kullanıldığı ve müradiflerinin onun yerine kullanılamayacağı görülmektedir. “أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرٍ” ¹¹⁹ اللَّهُ لَوْ جَدُّوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا / Hâlâ Kur'ân'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bu-

112 Bakara, 2/258.

113 Bakara, 2/139.

114 Al-i İmran, 3/61.

115 Al-i İmran, 3/65.

116 Furkan, 25/45.

117 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I/546.

118 İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arap*, XI/27.

119 Nisa, 4/82.

lurlardı" Bu ayet-i kerimeyi örnek olarak ele aldığımızda, Kur'ân'da çelişkinin olmadığını görmek için Kur'ân'ın her tarafına bakmak gerekmektedir. Bu durum detaylı ve uzun bir incelemeyi gerektirir. Böyle bir bağlam için en uygun kavram tedebbürdür.¹²⁰ Bunun dışında tedebbür sözcüğü bir yerde daha zikri geçmekte ve benzer bir bağlam söz konusu olduğu görülmektedir. (أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا¹²¹ / Onlar Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?)

İ'tibar veya dilimize geçen şekli ile "ibret" kavramları da düşünme ile alakalı kavramlardır. Bir yerden başka bir yere geçmeyi ifade eden "عبر" maddesinden türetilmiştir. Lügatlerdeki malumatlar bizlere, kelimenin ilk kullanımının, nehrin bir kıyısından karşı kıyısına geçmek için vazedildiğini, daha sonra kelimenin kullanım alanının genişlemesi sonucu bütün geçişler ve girişler için kullanıldığını göstermektedir. İbn Faris, i'tibar kavramının düşünme anlamında kullanılmasının arkasındaki iştikakî alt yapıyı ve bağlantıyı şu şekilde izah eder: Nehirlerin her bir kenarına "عبر" denilmektedir. İ'tibar ise nehrin iki kenarına kıyas yapılarak türetilmiştir. Çünkü her bir kenar diğerrinin karşısı ve müsavisidir. Yani aynıdır. Siz dışarda gerçekleşen bir fiilin veya bir olayın sonuçlarını değerlendirip sizde bulunan aynı durumlara karşı ona göre vaziyet almanız icab eder. İşte bu duruma i'tibar veya ibret denilmektedir.¹²²

Sadece bir ayet-i kerimede kullanıldığını tespit edebildiğimiz i'tibar ile altı ayrı yerde zikredilen ibret kavramlarının lügavî manalarına muvafık bir bağlamda istimal edilmektedirler. Benî Nadr Yahudilerinin Medine'den sürgününü konu alan ayetin sonunda "فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ"¹²³ / *Ey basiret sahipleri ibret alın.*" buyurulmaktadır. Söz konusu kelimelerin, toplumsal bir olayların veya kıssaların ardından zikredilmeleri ve bazı yerlerde¹²⁴ "uli'l-ebzar" ifadesi ile beraber kullanılmaları, kıssalarda çok kullanılmaları bu iki kelimeyi diğer eş anlamlılarından ayıran özellikleri ve kendilerine has bağlamı hakkında bizlere önemli ipuçları vermektedir.¹²⁵

Tefekkür, fikrin harekete geçmesi ve zihnin delillere yoğunlaşp bu konuda çaba sarf etmesidir. "Fikir", bilgiye/maluma götüren, ulaştırın bir kuvve iken, "tefekür", aklın bu işlem sırasındaki nazarî çabasını ifade eder. Bazı dil bilginleri "fkr" maddesinin "frk" maddesinden maktûb olabileceğini belirtmişlerdir. "Frk", bir şeyi, kısırı özünden ayrılısın diye el ile ovmaktır. Yani

120 İbn Aşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, V / 138.

121 Muhammed, 47 / 24.

122 İbn Faris, *Mekayisu'l-Luga*, IV / 207.

123 Haşır, 59 / 2.

124 Al-i İmran, 3 / 13; Nur, 24 / 44.

125 Ebû'l-Berekat en-Nesefî, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, thk. Yusuf Ali Bedivi, (Beyrut: y.y., 1999) III / 416.

öze ulaşma çabasıdır. Aynı şekilde “fikir” de bilgi açısından hakikate ulaşma çabasıdır.¹²⁶

Tefekkürün Kur’ân’da istimal edildiği mana ve kullanıldığı bağlamları incelediğimizde diğerlerine göre daha genel olduğunu görmekteyiz. Zira bu kavram, yaratılış, kıssalar ve bir takım şeylerin haram kılınması gibi birçok farklı bağlamda kullanılmaktadır. O halde tefekkür daha genel bir düşünme şeklini ifade etmektedir.¹²⁷

Bu başlık altındaki “التعقل” kelimesi “عقل” maddesinden türemiş olup, sözlükte kök anlam itibari ile “bağlamak, menetmek, alıkoymak, engellemek, tutmak ve idrak etmek” gibi manalara gelmektedir.¹²⁸ Düşünme anlamına gelen “التعقل” sözcüğünün kullanımlarına ve bağlam örüntülerine baktığımızda yukarıda saydığımız temel sözlük anlamlarından bağımsız olmadığını görmekteyiz. Buna göre “التعقل” kelimesi ile ifade edilen düşünme şeklinin iki temel özelliği vardır: 1. En az iki şey arasında bağlantı kurarak gerçekleştirilen bir düşünme şeklidir. 2. Sahibini kötülük yapmaktan koruyan, onu engelleyen ve alıkoyan bir düşünme şeklidir.¹²⁹

Kur’ân-ı Kerim’de, insanların kendilerine verilen akıl nimetini kullanmalarını, “te’akkul” edip, önceki olaylarla şu anda yaşananlar arasında bağ kurmak suretiyle yanlışlık yapmaya engel olmaları sürekli vurgulanan bir Husûstur. Kur’ân siyâkında “تعقل / te’akkul”; olaylarla ilkeler arasında derinliğine bağ kurmayı sağlayan, böylece insanın yanlış yapmasını engelleyen melekenin adıdır.¹³⁰ Aşağıdaki ayeti kerimede söz konusu kelimenin, kâinat-taki olaylar arasında “bağlantı kurmak” siyâkında kullanıldığı görülmektedir:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَع النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَضْرِيحِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ يَدَيْهِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ / السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ - Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah’ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.¹³¹

126 el-İsfehâni, *el-Müfredât*, 643.

127 Kelimenin kullanıldığı bağlamlar için bkz: Bakara, 2/219; Al-i İmran, 3/191; Enam, 6/50; Araf, 7/176; Rum, 30/8.

128 Halil b. Ahmet, *Kitabu'l-Ayn*, I/161; İbn Faris, *Mekayisu'l-Luga*, IV/69; İbn Manzur, *Lisānu'l-Arap*, XI/458.

129 Ebû Hilâl, *el-Furûk*, 75; el-İsfehâni, *el-Müfredât*, 578.

130 Ali Galip Gezgün, “Kur’ân’da Düşünme Anlamına Gelen Bazı Kelimeler Üzerinde Bir Değerlendirme” *SDÜİF DERGİSİ* (2014), 32/132-174.

131 Bakara, 2/164.

1.3.6. İştikak, Derece ve Kullanım Alanı Farkı ile Birbirinden Ayrılan Kelimeler

(الخبء - الإخفاء - الدس - الستر - المواراة)

Kur'ân'da sadece bir yerde zikredilen “الخبء” kelimesi gizlenmiş, saklanmış şey anlamında kullanılır. Hatta depolama maksadı ile saklanmış şeyi ifade ettiği de nakledilmektedir.¹³² “الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ / Göklerde ve yerde gizli olanı ortaya çıkaran, sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz şeyleri bilen” ayetinde söz konusu ifade ile göklerde adeta gizlenmiş yağmuru ve yer altında saklanmış bitkiyi çıkaranın Allah olduğu belirtildiği tefsir kaynaklarında yer almaktadır.¹³⁴

İkinci kelime olan “الإخفاء” ise genel anlamda setretmek, gizlemek anlamında kullanılmaktadır. Bu yönü ile *izhar*, *ibda'*, *i'lan* gibi mefhumların zıddı olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla her türlü gizliliği ifade eder. Kur'ân'daki kullanım da bu minval üzeredir.¹³⁵ *إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ / Şüphesiz yerde ve gökte Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz.*¹³⁶

Kullanım alanlarını incelediğimizde, “دسس” kelimesinin anlamında mübalağa olduğu ortaya çıkmaktadır. Genellikle toprak altında saklanmayı ifade eder.¹³⁷ Nitekim Kur'ân'daki kullanımda bu şekildedir: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ الْمُضَيَّقِينَ حَتَّىٰ يَخْرُجُوا إِلَيْكُمْ أُولَٰئِكَ يَأْتُونَكُم مِّنْ أَهْلِ بَيْتِكُمْ يُخْبِرُونَ وَأُولَٰئِكَ يَخْرُجُونَ / Yoksa toprağa mı gömsün onu*¹³⁸

“ستر” gözlerden saklamak için bir şeyi kaplamak anlamına gelmektedir. Bir şeyi gizleyen örtüye ve araca “sitr, sitare” denilmektedir. Dolayısıyla kelimenin “örtü, hicap” gibi ifadelerle beraber kullanımı oldukça yaygındır. Ayet-i kerimede zikredilen “حِجَابًا مَّشْهُورًا / gizli bir perde¹⁴⁰” ifadesi bu kullanıma örnek teşkil etmektedir.¹⁴¹

Son olarak “ورى” kökünden türeyen “المواراة” kelimesi de gizleme/gizlenme anlamını ifade etmektedir. İnsanoğlu yeryüzünü kapladığı için insana “verâ” denilmektedir. “Arka” anlamına gelen “vera” kelimesi de bu kökten gelmektedir. Bu kelimenin diğerlerinden farkı çoğunlukla utanılacak bir şeyin gizlenmesinde kullanılmasıdır.¹⁴² Nitekim ayette avret yerlerinin

132 el-İsfehânî, *Müfredât*, 271; es-Semin el-Halebi, *Umde*, I/482.

133 Neml, 27/25.

134 Nesefi, *Medariku't-Tenzil*, II/601; İbn Aşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, XIX/298.

135 es-Semin el-Halebî, *Umde*, I/517.

136 Al-i İmran, 3/5.

137 İbn Faris, *Mekayisu'l-Luga*, IV/281.

138 Nahl, 16/59.

139 İsrâ, 17/45.

140 İsrâ, 17/45.

141 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arap*, IV/343.

142 el-İsfehânî, *Müfredât*, 865.

örtünmesi (¹⁴³يُوَارِي سَوَاتِكُمْ / *Avret yerlerinizi örtecek elbise*) bu kelime ile ifade edilirken; müşriklerin kız evlat müjdesi alırken yaşadıkları utanç duygusu sebebiyle kendilerini saklamaları da bu kelime ile ifade edilmiştir. (¹⁴⁴يَتَوَارَى مِنْ) / *Kendisine verilen kötü müjde yüzünden halktan gizlenir.*)

Netice olarak burada zikredilen beş kelime arasındaki ince farkları şu şekilde özetlemek mümkündür:

الإخفاء : genel bir ifade olup her türlü gizliliği ifade eder.

الخباء : iri bir şeyi gizlemek,

الذس : gizleme konusunda mübalağa ifade eder.

الستر : koruma/vikaye veya engelleme maksadı ile gizleme,

المواراة : utanma sebebiyle gizleme anlamına gelmektedir.

(الخشية - الخوف - الرعب - الرهب - الروع - الفزع - الوجل - الفرق)

Lügatlerde korkmak¹⁴⁵ şeklinde açıklanan¹⁴⁶ “خشية” kavramının Kur’ân’da ki kullanımına baktığımızda, iman edenlerin, Allah’ın azamet ve heybeti karşısında bilinçli bir şekilde duydukları derin saygı anlamını ifade ettiğini görmekteyiz. Zira “خشية” marifete dayalı bir korku şeklidir. Bu sebeple ayette şöyle buyurulmaktadır: *إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ* / *Allah’ın kulları arasında O’na bilinçli bir şekilde saygı duyan âlimlerdir.* Bu sebeple Kur’ân’da, müminlerin Allah korkusu çoğunlukla “خشية” kavramı ile ifade edilmektedir.¹⁴⁷

Sözlükte “خوف” , ürperme, ürkme, dehşete kapılma anlamında bir korku türü olarak geçmemektedir.¹⁴⁸ Kötü bir durumun vuku bulma beklentisinden dolayı kalbin duymuş olduğu yakıcı bir ıstırap ve ruhu rahatsız eden, insanı devamlı uyanık tutan bir korku şeklidir.

Kur’ân genelinde “havf” sözcüğünün geçtiği ayetler incelediği zaman, bu ayetlerde zikredilen mananın yaklaşık olarak yarısı maddi ve dünyevi korku ve endişeleri, geri kalan diğer yarısı ise Allah’a saygısızlık etme veya O’na karşı gelme korkusu, azap endişesi, ahiret kaygısı, günah işleme korkusu gibi dini kaygı ve korkuları ifade etmektedir. Kur’ân’da “خوف” kelimesinin

143 Araf, 7/26.

144 Nahl, 16/59.

145 Kur’ân’da korku ifade eden kavramlar ile ilgili müstakil bir çalışma mevcuttur. Bu sebeple biz bu başlığı özet bir şekilde vermeye çalışacağız. Söz konusu çalışma için bkz: Ali Galip Gezgin, “Eş Anlamlılık Bağlamında Kur’ân’da Korku İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme” *İslamî Araştırmalar Dergisi*, 16/1 (2003), 38-62.

146 Korku paydasında birleşen kelimeler için bkz: Ebû'l-Hasan Ali b. İsa b. Ali el-Bağdadî er-Rummanî, *el-Elfâzu'l-Müterâdifetü'l-Mütekâribetü'l-ma'na*, thk. Fethullah Salih Ali el-Misrî, (Mansûre: y.y., 1987), 59; Yazıcı, *Nucatu'r-Raid*, I/218.

147 el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 283.

148 İbn Faris, *Mekayisu'l-Luga*, II/230.

geçtiği yerlerde, kişinin kendisi için hissettiği korku ile beraber, başkası için duyduğu korku ve endişeler de zikredilmektedir.¹⁴⁹

أَدْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفَ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ / *Haydi, girin cennete. Size korku yok. Siz üzülecek de değilsiniz.*¹⁵⁰

وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمْ الْبَرْقَ خَوْفًا / *Korku ve ümit kaynağı olarak şimşeği size göstermesi, O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir*¹⁵¹.

Kur'ân'da geçen ve korku çeşitlerinden birini ifade eden kelimelerden biri de “رعب” sözcüğüdür. Bu kelimenin Kur'ân'daki kullanım açısından en önemli özelliği, inkârcıların kalbine, Allah tarafından atılan bir korku olmasıdır.¹⁵²

سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوِيَهُمُ النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوًى
الظَّالِمِينَ / 3.151 - *Hakkında hiçbir delil indirmedeği şeyleri Allah'a ortak koştuklarından dolayı; inkâr edenlerin kalplerine korku salacağız. Barınakları da cehennemdir. Zalimlerin kalacakları yer ne kötüdür.*¹⁵³

وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا
/ 33.26 - *Allah, kitap ehlinde olup müşriklere yardım edenleri kalelerinden indirdi ve kalplerine büyük bir korku saldı. Siz onların bir kısmını öldürüyor, bir kısmını da esir ediyordunuz.*¹⁵⁴

Korkunun diğer bir çeşidi olan “رهبة” sözcüğü lügatlerde korkmak, korkup kaçmak, korkulandan uzaklaşmak şeklinde izah edilir. Bu kelimenin en önemli özelliği uzun süreli ve sürekli korkuyu ifade etmesidir. Bu sebeptendir ki kendilerini ibadete veren Hristiyan azizlerine “rahip” denilmiştir.¹⁵⁵

لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ / *Onların kalplerinde size karşı duydukları korku, Allah'a karşı duydukları korkudan daha baskındır. Bu, onların anlamaz bir toplum olmaları sebebiyledir.*¹⁵⁶

Çoğunlukla sözlüklerde “havf” kelimesi ile açıklanan “وجل” sözcüğü, korku, korkudan kalbin titremesi, korkulan şey karşısında kazanılan korkulu halet gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Kur'ân'daki kullanımlar, bu kelimenin ifade ettiği korku şeklinin diğerlerinden farklı olduğunu ve “haşyet” kelimesine daha yakın olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu kelime saygı, sevgi ve hürmetten kaynaklanan bir ürperti manasını çağrıştırmaktadır.¹⁵⁷

149 el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 303.

150 Araf, 7/49.

151 Rum, 30/24

152 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arap*, XI/722.

153 Al-i İmran, /3/151.

154 Ahzap, 33/26.

155 “رهبة” maddesi için bkz: el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 366; es-Semin el-Halebi, *Umde*/II, 115; İbn Faris, *Mekayisu'l-Luga*, II/447; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arap*, I/436.

156 Haşir, 59/13.

157 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arap*, XI/722.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ / Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler.¹⁵⁸

وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ / Rablerine dönecekleri için verdiklerini kalpleri ürpererek verenler¹⁵⁹.

Ani ve şiddetli korkuyu ifade eden “فرع” kelimesinin ifade ettiği mananın muhtevasını Ebû Hilâl şu şekilde izah etmiştir: “فرع” aniden ortaya çıkan korkudur. Düşman saldırısı, şiddetli ses gibi durumlarda ortaya çıkar. Bu, kötü bir şeyin ansızın ortaya çıkabileceği beklentisinin kalbe verdiği sıkıntıdır.¹⁶⁰

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ وَكُلُّ أَتَوَهُ دَاخِرِينَ / 27.87 - Sûr'a üfürüleceği ve Allah'ın dilediği kimselerden başka göklerdeki herkesin, yerdeki herkesin korkuya kapılacağı gününü hatırla. Hepsi de boyunlarını bükerek O'na gelirler.¹⁶¹

Kur'ân'da sadece bir yerde zikredilen “روع” kavramı da korku ifade eden kavramlardan bir tanesidir. Sözlüklerde genellikle “فرع” kelimesi ile açıklanmaktadır. Dolayısıyla bu da ani korkuyu ifade etmektedir. Nitekim Kur'ân'da Hz İbrahim'in kendisine insan suretinde gelen meleklerle yiyecek ikram ettiği meleklerin bunu yememesi üzerine bir korkuya kapıldığı ifade edilmektedir. Daha sonra bu korkunun geçmesi şu şekilde zikredilmektedir: “فَلَمَّا 162 ذَهَبَ عَنِ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ” / İbrahim'in korkusu gidince” Hatta bu bazı kaynaklarda bu korkunun ani gelip geçen tür olduğu da ifade edilmektedir.¹⁶³

Bu başlığın son sözcüğü olan “el-ferak / الفرق” kelimesi korku ifade eden kelimelerden bir tanesidir. Aslı itibari ile ayrılmak, parçalanmak anlamına geldiğinden dolayı bu kelime, korkudan kalbin parçalanması anlamına gelmektedir.¹⁶⁴

وَلَكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرُقُونَ / Fakat onlar korkudan ödleri patlayan bir topluluktur.¹⁶⁵

Netice itibari ile “havf” kavramı, Allah'a isnadı nadir olmakla beraber korkunun en genel halini ifade eden adeta çatı kavram iken diğerleri özel durumlar için kullanılan her birinin ayrı bir Husûsiyeti olan kavramlardır.¹⁶⁶

158 Enfal, 8/2.

159 Muminun, 23/60.

160 Ebû Hilâl el-Askeri, *el-Furûku'l-Lügaviyye*, 272.

161 Neml, 27/87.

162 Hud, 11/74.

163 Gezgin, *a.g.m.*, 38-62.

164 el-İsfehâni, *el-Müfredât*, 632.

165 Tevbe, 9/56.

166 Kur'ân'da korku kavramları hakkında geniş bilgi için bkz: Gezgin, *a.g.m.* 38-62.

Sonuç

İlk dönem dil bilginlerinden İbn Arabî müterâdif kelimeleri “farkları bilinen ve bilinmeyen” şeklinde iki kısma ayırırken son dönem dil bilginlerinden Ahmet Muhtar da müterâdif kelimeleri kendi içerisinde “tam terâdüf”, “şibh-i terâdüf” gibi bazı taksimatlarla tabi tutmak gerektiğini belirtmektedir.¹⁶⁷ Zira müterâdif kelime guruplarının tamamı birbirlerine yakınlıkları açısından aynı seviye ve aynı derecede değillerdir. Bu makalemizde teoride kalmış bu düşünceyi uygulamaya gayret ettik. Yaptığımız çalışmada üç tip terâdüf olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Birinci kısım içerisinde giren kelimeler arasında farkı bulmak güçtür. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi klasik kaynaklarda bu tür kelimeler arasındaki farka ilişkin yeterli bilgi bulunmaması; ikincisi Kur'ân-ı Kerim'de bu tür kelimelerin benzer bağlamlarda kullanılmasıdır. Ancak onun dışında kalan kelimeler arasında bir takım farklar mevcut olup ilgili kaynaklarda bu farklar zikredilmiştir. İkinci tip eş anlamlı kelimeler arasında yukarıda bahsettiğimiz fark türlerinden sadece biri açıkça görülmektedir. Üçüncü tip eş anlamlı kelimeler arasında ise birden çok fark, sözcükleri birbirinden ayırmaktadır.

167 Ahmet Muhtar, *İlmu'd-Delale*, (Kahire: y.y., 1998), 220-221.

Kaynakça

- Cevherî, İsmail b. Hammad. *Tacu'l-Luga ve's-Sihahu'l-Arabiyye*. thk. Muhammed Zekerîya Yusuf. Beyrut: y.y., 1990.
- Ebû Hilâl, Hasan b. Abdullah b. Sehl el-Askerî. *el-Furûku'l-lügaviyye*. thk. Muhammed Basıl. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2015.
- Ebu'l-Beka, Eyyub b. Musa. *el-Külliyat Mu'cemün fi'l-Müstalahati ve'l-Furûki'l-Lügaviyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1997.
- ed-Demeğanî, Hüseyin b. Muhammed. *İslahu'l-Vücu' ve'n-Nezair*. Beyrut: y.y., 1983.
- el-Carim, Ali. "et-Terâdüf". *Mecelletü'l-Macmai'l-Kahire*. 1.Cilt. Kahire: Mecmau'l-Lügati'l-Arabiyye, (1934), 303-331
- el-Cevalikî, Mevhub Ebû Mansûr. *el-Muarrab*. thk. F. Abdurrahim. Dımaşk: y.y.,1990.
- el-Ferahidî, Halil b. Ahmet. *Kitabu'l-Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzumî, İbrahim es-Samraî. Beyrut: y.y., 1988.
- en-Nesefî, Ebu'l-Berekat. *Medariku't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedivi. Beyrut: Daru İbn Kesir, 1999.
- er-Razî, Zeynuddin Muhammed b. Ebûbekir. *Muhtaru's-Sihah*. thk. Hamza Fethullah. Beyrut: y.y. 2001.
- er-Rummanî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsa b. Ali el-Bağdadî. *el-Elfâzu'l-Müterâdifetü'l-Mütekâribetü'l-ma'na*, thk. Fethullah Salih Ali el-Mısrî. Mansûre: y.y., 1987.
- es-Suyutî, Abdurrahman b. Ebûbekir Celalettin. *el-Muzhir*. Beyrut: Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye,1997.
- Firuzabadi, Muhammed b. Yakup. *Kamusu'l-Muhit*. thk. Komisyon. Dımaşk: y.y., 1997.
- Gezgin, Ali Galip. "Kur'ân'da Düşünme Anlamına Gelen Bazı Kelimeler Üzerinde Bir Değerlendirme" *SDÜİF DERGİSİ* 32, (2014), 132-174.
- İbn Aşur, Muhammed. *et-Tahrir ve't-Tenvir*. Tunus: Daru't-Tunusiyye li'n-Neşri, 1984.
- İbn Faris, Ebu'l-Huseyn Ahmet b. Faris. *Mekayisu'l-Luga*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Beyrut: y.y., 1979.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmet el-Ensari. *Lisanu'l-Arap*. Beyrut: y.y., ts.
- Muhtar, Ahmet. *İlmu'd-Delale*, Kahire: Alemü'l-Kütüb,1998.
- Ragıp el-İsfehanî, Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredat fi Garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan ed-Davudî. Beyrut: Darul Kalem, 1412.
- Râzî, Zeynuddin Muhammed b. Ebûbekir. *Muhtaru's-Sihah*. thk. Hamza Fethullah. Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 2001.
- Semin el-Halebî, Ahmet b. Yusuf. *ed-Durru'l-Mesûn fi Ulumi'l-Kitabi'l-Meknûn*. thk. Ahmet Muhammed Harrat. Dımaşk: Daru'l-Kalem, ts.
- Semin el-Halebî. *el-Umde*, thk. Muhammed Basıl. Beyrut: Daru'l-Kutbi'l-İlmiyye,1996.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebûbekir Celalettin. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Said el-Mendub. Lübnan: Daru'l-Fikr, 1996.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Camiu'l-Beyan fi Te'vîli'l-Kur'ân*. thk: Ahmet Muhammed Şakir. Kahire: Daru'l-Hicr, 2001.
- Yazici, Şeyh İbrahim. *Nucatu'r-Raid ve Şiratu'l-Varid fi'l-Müterâdif ve'l-Mütevarid*. thk. el-Emir Nedim. Beyrut: y.y.1985.
- Zebidî, Ebû'l-Feyz Murteza Muhammed b. Muhammed. *Tacü'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*. thk. Komisyon. Beyrut: Daru'l-Hiday, ts.
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer Carullah. *el-Keşşaf*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Arabî, 1407.